

ДӘУРЕН ӘБІРОВТІҢ ХОРЕОГРАФИЯЛЫҚ МҰРАСЫ: БІРЕГЕЙЛІГІ ЖӘНЕ ЖАН-ЖАҚТЫЛЫҒЫ

Карлыгаш Айткалиева¹

¹Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
(Орал, Қазақстан)

Аңдатпа. Дәурен Тастанбекұлы Әбіровтің балетмейстерлік және зерттеушілік қызметтерін зерттеудің өзектілігі оның еңбектері Қазақстанның өнері мен мәдениетінің дамуына айтарлықтай әсер ететіндігінде. Дәурен Әбіров - балет және хореография саласындағы көрнекті тұлға, оның ұлттық және әлемдік хореографияның дамуына қосқан үлесі назар аударуға және зерттеуге лайық.

Мақаланың негізгі мақсаты Дәурен Әбіровтің қазақ би өнерін дамытуға қосқан зор үлесін зерттеу болып табылады. Бұл жұмыста әртүрлі зерттеу әдістері қолданылды: аналитикалық әдіс, синтез, жалпылау. Осы зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасының Халық әртісі, өнертану кандидаты Дәурен Әбіровтің шығармашылық қызметі жан-жақты баяндалды. Сондай-ақ кәсіби білім алған тұңғыш қазақ балетмейстері және ұлттық биді зерттеумен айналысқан ғалым ретіндегі басты рөлі егжей-тегжейлі зерделенді.

Зерттеу барысында Дәурен Әбіровтің шығармашылық мұрасының бағыттары, оның ішінде елдің әртүрлі аймақтарымен байланысты билерді классификациялау жүйесі және дәстүрлі хореографиялық қимылдар қарастырылды. Жұмыс нәтижесінде Қазақстандағы заманауи хореографиялық қойылымдар стилистикасының ерекшеліктері зерттелді, оған ұлттық дәстүрлердің әсері, хореографиядағы заманауи үрдістердің көрінісі және өнердің басқа түрлерімен өзара байланыс кіреді. Сондай-ақ жас хореографтардың білім беру үрдісін ұйымдастыру үшін заманауи инновациялық технологияларды пайдалану әлеуетін ескере отырып, қазақ балетінің үрдістеріне талдау және жүйелеу жүргізілді.

Зерттеу нәтижелерін кәсіби хореографтар және Дәурен Әбіровтің шығармашылық мұрасымен, Қазақстанның балет өнерімен айналысатын болашақ зерттеушілер пайдалана алады, өйткені олар Жаңа Қазақстанның қалыптасуы контекстінде балеттің тарихы мен қазіргі заманғы мәдени аспектілерін терең түсінуге ықпал ете алады, бұл өз кезегінде балетке деген қызығушылықты арттыруға және мәдени хабардарлықты байытуға ықпал етуі мүмкін.

Кілт сөздер: ұлттық хореография, балет, балетмейстер, репертуар, сахна, би, театр, либретто, музыка, эпикалық мұра, интерпретация, композиция, костюм.

Алғыс: Автор анонимді рецензенттерге зерттеуге назар аударып, қызығушылық танытқаны үшін, сондай-ақ, мақаланы баспаға дайындауға көмектескені үшін алғысын білдіреді.

Дәйексөз үшін: Айткалиева, Карлыгаш. «Дәурен Әбіровтің хореографиялық мұрасы: бірегейлігі және жан-жақтылығы». *Central Asian Journal of Art Studies*, т. 9, № 1, 2024, 102–121 б. DOI:10.47940/cajas.v9i1.848

Авторлар қолжазбаның соңғы нұсқасын оқып, мақұлдады және мүдделер қайшылығы жоқ екендігін мәлімдейді

Кіріспе

Дәурен Тастанбекұлы Әбіровтің шығармашылық қызметі, балет спектакльдерін жасау, халық биін зерттеу, сондай-ақ оның Қазақстан балетінің кәсіби өсуіндегі рөлі оны осы елдің өнер тарихындағы маңызды тұлғаға айналдырады. Оның шығармашылығын, бишілік, балетмейстерлік, зерттеушілік еңбектерін зерделеу Қазақстандағы өнердің эволюциясын және оның әлемдік балет өнеріне қосқан үлесін тереңірек түсінуге көмектеседі.

Зерттеудің өзектілігі Дәурен Әбіровтің Қазақстан өнері мен әлемдік хореография тарихындағы орнын зерттеу және анықтау болып табылады. Кәсіби білімі бар алғашқы Қазақстандық балетмейстер ретінде оның қосқан үлесі қазіргі заманғы зерттеушілер мен хореографтар үшін маңызды болып қала береді.

Өнертанушы ғалымдардың зерттеуіне сәйкес: «...қазақ операсы аясында ұлттық эпикалық мұраны хореографиялық өнерге интеграциялау Евгений Брусиловскийдің музыкасына негізделген «Қозы-Көрпеш және Баян-Сұлу» балетінің қойылымы арқылы өзгеріске қол жеткізді» (Жумасейтова 262).

Ғалымдардың пікірінше, Дәурен Әбіров шығармаларындағы би компоненті ең сәтті болды, бірақ белгілі бір кемшіліктер болды, нәтижесінде кейбір спектакльдердің театр репертуарынан шығарылуына әсер етті. Осындай кемшіліктердің бірі, зерттеушілердің пікірінше, басты кейіпкерлердің сипаттамаларының бір өлшемділігі болды, мұнда, мысалы, оның балетінде Қозы-Көрпеш сияқты күрделі эпикалық тұлғалар тек ғашық, армандаушылар ретінде ұсынылған. Осы кемшіліктерге қарамастан, ғалымдар Дәурен Әбіровтің «Қозы-Көрпеш пен Баян Сұлу» балетіндегі жұмысы ұлттық театр өнерінің, әсіресе рухани эпикалық мұраны игеру контекстіндегі маңызды жетістігі ретінде бағаланатынында еді.

Зерттеуші Тогжан Молдалим, тұңғыш қазақ балетмейстері Д.Әбіровтың Қазақстанның мәдени мұрасына қосқан зор үлесіне назар аударады. «Д.Әбіров халық биі элементтерінің бірегейлігін ерекше атап өтті, олар мәнерлі мимикамен және орындаушылардың көрінісінде бай семантикалық реңктермен ерекшеленді. Бұл элементтер ұлттық биге бірегейлік пен ерекшелік берді, бұл, әрине, Қазақстанның хореографиясын дамытуға елеулі үлес қосты, сондықтан бұл мәселені тереңірек зерттеуге тұрарлық» (Молдалим 54).

Дилара Шомаева, Дәурен Әбіровтің қазақ сахналық биін дамытудағы басты рөліне тоқталып, Дәурен Әбіров отырықшы халықтардың билеріне олардың жандылығымен және мәнерлілігімен үйренген қалалық көрермен қазақ халық билерінің күрделі формаларын олардың ерекше бет-әлпетімен, жест-ишараларымен және ауылдардағы қазақ халқына ғана түсінікті ерекше қимылдарымен әрдайым түсіне бермейтінін, сондықтан әр түрлі формада ұлттық биді байытып, қазақ халқына жаңа биге қайтаруды мақсат етіп қойғанын атап өтті. «Осыған байланысты Дәурен Әбіровтің шығармашылық және зерттеу мұрасының қазіргі қазақ балетіне әсерін зерттеу қажет» деп баға берді (Шомаева 122).

Зерттеушілер Клементс Люси мен Санна Нордин-Бейтс: «Хореографтар арасында классикалық балетті оқытудың оның шығармашылық үрдісіне әсері туралы әртүрлі көзқарастар бар» деп санайды (Клементс 12).

Ғалымдардың пікірінше, кейбір хореографтар классикалық балет жаттығулары олардың шығармашылығын шабыттандырады және ынталандырады, оларға күрделі хореографиялық композициялар жасаудың техникалық дағдылары мен негіздерін ұсынады. Осылайша, классикалық балетті оқытудың хореографтардың шығармашылығына

әсері ынталандырушы да, шектейтін де болуы мүмкін және бұл әр хореографтың жеке қалауы мен көркемдік көзқарасына байланысты, сондықтан Дәурен Әбіровтің шығармашылық және зерттеу мұрасын қазақ балет бишілерінің жас буынына ықпалды аспект ретінде мұқият зерделеген жөн.

Ғалым Белла Бисли өз мақаласында «Бұл жаңа технологиялар виртуалды шындықты, интерактивті құралдарды, әртүрлі бейне және дыбыс әсерлерін және қозғалыстарды жазу мен ойнатудың заманауи құралдарын пайдалануды қамтиды» деп көрсетіп, заманауи би өнеріне енетін заманауи технологиялар мен инновацияларға назар аударады (Бисли 24).

Сонымен қатар, Белла Бислидің зерттеуі әртүрлі мәдениеттер мен дәстүрлердің заманауи бидің дамуына әсерін қарастыруға мүмкіндік беретін әлемдік контекстке әсер етеді, бұл әлемнің әртүрлі аймақтарынан келетін және заманауи хореографиялық өнерде біріктірілген бидің әртүрлі стильдері мен әдістеріне әсер етеді.

Д.Әбіров ұсынған дәстүрлер мен инновацияларға сүйенетін қазақ балет хореографиясының мәдени аспектілерін мұқият зерделеу, балет пен би өнеріндегі қазіргі заманғы бағытты қандай инновациялар мен үрдістер қалыптастыратынын жақсы түсіну маңызды.

Бұл зерттеудің мақсаты Д.Әбіровтің Қазақстанның ұлттық хореографиясын дамытуға қосқан үлесін зерделеу және талдау болып табылады.

Әдістер

Қазақтың кәсіби балетмейстері Дәурен Әбіровтің балетмейстерлік және зерттеушілік еңбектеріне арналған зерттеу жүргізу үшін талдау, синтездеу және жалпылау әдістері қолданылды. Зерттеуде осы әдістерді қолдану жиналған деректерді мұқият

талдауға мүмкіндік беріп қана қоймай, оларды жүйелеуге, құрылымдауға және жалпылауға ықпал етті. Осының арқасында Әбіровтің қызметімен, сондай-ақ балет өнері мамандарының жас буынын оқытумен байланысты үрдістердің терең қамтылуына қол жеткізілді. Әртүрлі әдістерді қамтитын бұл аралас тәсіл зерттелетін мәселенің негізгі аспектілерін ашуға және Д.Әбіровтің Қазақстанның балет өнеріне қосқан үлесі мен ықпалы туралы неғұрлым толық түсінік алуға мүмкіндік берді.

Осы зерттеу барысында Дәурен Әбіров шығармашылығының әртүрлі аспектілерін егжей-тегжейлі зерттеу үшін аналитикалық әдіс қолданылды. Бұл әдіс талданатын мәселеге тереңірек үңіліп, маңызды аспектілер мен ерекшеліктерді анықтай отырып, оны құрамдас бөліктерге бөлуге мүмкіндік берді. Талдау әдісін қолдану қазақстандық балетмейстердің шығармашылық мұрасын зерделеуді, сондай-ақ бүгінгі балет өнерінің дамуын сипаттайтын негізгі үрдістер мен заңдылықтарды анықтауды қамтыды. Талдау әдісін қолдану «балет» ұғымын және оның ерекшеліктерін, сондай-ақ мәдениеттің хореографиялық өнерге әсерін зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл әдіс сонымен қатар алдыңғы зерттеулердің нәтижелеріне сыни көзқараспен қарауға және берілген тақырыптың ең маңызды аспектілерін анықтауға ықпал етті. Осылайша, осы мақалада талдау әдісін қолдану Әбіров шығармашылығын және оның жас бишілерді оқыту әдістерін қоса алғанда, қазіргі заманғы балет өнерінің дамуына әсерін неғұрлым толық және терең түсінуге мүмкіндік берді.

Синтез әдісінің көмегімен алынған деректерді біріктіруге және жүйелеуге мүмкіндік туды, бұл қарастырылып отырған мәселе туралы кешенді түсінік қалыптастыруға мүмкіндік берді. Синтез әдісін қолдану барысында Дәурен Әбіровтің зерттеу мұрасына сүйене

отырып, еліміздің әртүрлі өңірлеріне бағдарланған қазақ халық билерінің топтары зерделенді, онда Қазақстан Республикасының батыс, солтүстік, шығыс және оңтүстік өңірлерінен билерді талдауға ерекше назар аударылды. Синтез әдісі Қазақстандағы заманауи хореографиялық қойылымдардың стилистикалық ерекшеліктерін айқындайтын, ұлттық дәстүрлердің әсерін, қазіргі заманғы хореографиялық трендтердің көрінісін, сондай-ақ өнердің басқа түрлерімен өзара байланысты қамтитын маңызды ерекшеліктер мен аспектілерді анықтауға мүмкіндік берді. Осы әдістің көмегімен қазіргі заманғы хореографияда жаңа мәнмәтіндер мен интерпретациялар алатын қазақ халық билерінің ерекшелігімен бірегейлігі анықталды.

Жалпылау әдісінің көмегімен осы зерттеуде халықаралық балет компанияларының ықпалын, заманауи балетті дамытуды, талантты жастарды қолдауды, репертуарды кеңейтуді, қойылымдарда заманауи технологияларды пайдалануды және балет мектептері мен оқу бағдарламаларын дамытуды қамтитын Қазақстандағы балеттің даму тенденциялары зерттелді. Ғылыми зерттеудің бұл әдісі Қазақстандағы балет өнерінің қазіргі жағдайы мен динамикасы туралы ақпаратты қорытуға, атап айтқанда, Дәурен Әбіров жандандырған елдегі балет саласының дамуына әсер ететін негізгі бағыттар мен факторларды зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл Қазақстан контекстіндегі өнердің осы түрінің қазіргі заманғы сын-қатерлері мен перспективаларын тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Талқылау

Дәурен Әбіровті ұлттық халық билерін сахнаға бейімдеп қойған қазақтың тұңғыш кәсіби балетмейстері деп атауға әбден болады. Қазақтың тұңғыш

балетмейстерінің бүкіл еңбегі оның осы тек «тұңғыш» деген атағында жатпағанына көзің жетеді. Ықылым заманнан қазақы тұрмыс-тіршіліктің ыңғайына жататын әрекеттерді би тіліне айналдыру үшін бір адамның бойында зерттеушілік, орындаушылық, керек десеңіз, шығарушылық қасиеттер керектігін сезінесің. Ал, Ростислав Захаров: «Біз балетмейстерді әр түрлі топқа бөлеміз; балетмейстер-шығарушы, балетмейстер-қоюшы, балетмейстер-дайындаушы, балетмейстер-өңдеуші, балетмейстер-жетекші және танцмейстер», - дегендей (Захаров 11), балетмейстер Д.Әбіровтің әмбебап болмысында мұның бәрі тоғысқан еді.

Қазақстандағы би өнерін дамытуға орыс халқының классикалық биі мен кеңес балетінің дәстүрлері игі ықпал тигізді. Қазақстанның балет классикасы Ресей балетмейстерлерінің келуімен қарқынды игерді. Балет дүниесінде осындай өзгерістер көріне бастаған тұста балетмейстер Д.Әбіровтің ұтымды жұмыстары бұл өнердің жандана түсуіне септігін тигізді. Жастармен жұмыс істей отырып, ол классикалық балетті игеруге бағыт алған, репертуарды кеңейтуге, жаңартуға талапталды. «Сонау 30-шы жылдардан бастап көптеген балетмейстерлер келіп, Қазақстанда еңбек етті. Хореография өнерінің, соның ішінде классикалық балеттің дамуына өз үлестерін қосты. Біз оны жоққа шығара алмаймыз. Дегенмен, шеттен келген мамандар біраз уақыттан кейін елдеріне қайтып кетіп отырды. Бұл жағдайлар театрдың балет труппасының орындаушылық деңгейінің өсуіне кері әсер етті. Міне, осындай кезеңде театрға келген Д.Әбіров бірден труппа артистерінің техникалық, орындаушылық деңгейін көтеруге күш салды» (Ізім 8).

Қазақ балетмейстерлерінің қатарында Дәурен Әбіровтің би шығармалары өзінің мазмұны жағынан қазіргі заман талаптарымен үндесіп жатыр. Олай дейтініміз, олар халықтық, ұлттық негізде

қойылған. Оларда халқымыз өмірінің күнделікті тіршілік-қарекетінің, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптары көрініс тапты. «Дәурен Әбіров ұлттық қазақ биін орындаудың ерекше дәстүрін кіргізді. Халық фольклорын терең зерттей отырып ол өзін халық биін орындаудың этнографиялық нақтылығының жаңа түрлерін іздестіруші өзгеше хореограф ретінде қалыптастырды» (Қышқашбаев 204).

Бүгінде қалыптасып үлгірген орындаушылық мектеп пен ұлттық репертуар және театр сахнасында қойылған әлемдік, орыс классикасының озық туындылары қазақ балетінің деңгейін, даму бағытын көрсетуде Дәурен Әбіров көш басында тұрды. Ол ұлттық хореография өнерін қайта өзгертуге қызу кірісіп, күш салды. Шын мәнінде алғашқы қазақ билерінің хореографиясына Әбіров жасаған талдау жас қазақ республикасының ұлттық кәсіптік өнерін қалыптастыруға көп көмегін тигізді. «Д.Әбіров шығармашылығы бірнеше қосымша салалардан тұрады: педагогикалық қызмет, балетмейстерлік қызмет және қазақ халық биін насихаттау және дамыту саласындағы жұмыс» (Қусанова 54).

Балетмейстер Д.Әбіровтің артында мәңгілік өшпес мол би мұрасы қалды. Бүгінгі күні біздің қолымыздағы қазақ биіне арналған кітаптары, көптеген кәсіби сахнада, көркемөнерпаздар ансамбльдерінде, қазақ биі пәнін оқыту бағдарламаларында көрініс тапқан тамаша хореографиясы бұл сөзіміздің айғағы. «Д.Әбіровтің хореографиясының құндылығы — балетмейстердің классикалық би мүмкіндіктерін білуінде. Әр түрлі би формаларын қолдана білуі (жеке, дуэттер, трио, үлкен және кіші ансамбльдер) оның балетмейстерлік мүмкіндіктерін толық аша алды. Д.Әбіров өз қойылымдарында қазақ халық сахналық би деңгейінің белгілі бір дәрежеге жетіу сол дәуірдің стилін қалыптастырды. Қазіргі уақытта әрбір

ұжым репертуарында Д.Т.Әбіровтің мұра билері биленіп, сақталынып келуде» (Мелисова 39).

Жалпы Дәурен Әбіров билеріндегі би қимылдардың орындалу әдісі, мәнері өте айшықты екені байқалады. Оның қимылдарында айқын көрінетін өзгешілік мынадай: өкше қадамының кездеспейтіні және станок жанында қазақ биінің қимылдарына құрастырылған экзерсисінің болмағандығы. Яғни, барлық қазақы қимылдарға комбинация құрастырып, сабақты зал ортасынан бастайды. Демек, Д.Әбіровтің балетмейстерлік, педагогикалық ой-тұжырымдарын жүзеге асыруы да ешкімге ұқсамайды, ешкімге еліктемейді.

Ғалым Айгуль Кульбекова ғылыми-педагогикалық тәсіл арқылы балетмейстердің хореографиялық шығармаларына тән ерекшеліктерді қарастырып, оларды қазақ биін оқытудың әдіснамалық негізі ретінде негіздейді. «Бүгінгі таңда көптеген тәжірибелі өнертанушылар шығармашылық портреттерді, қазақстандық көрнекті тұлғалардың қызметін зерттеуге жүгінеді. Өз кезегінде, біз «Қазақ биіндегі Әбіров мектебі» феноменінің құрамдас бөліктерін қарастырамыз және оны мамандар мен студенттердің кең аудиториясын келесі контексте талқылау үшін ұсынамыз: 1) қазақ биінің әдіснамасының қалыптасуы мен дамуы; 2) ұлттық хореографияның дидактикалық негіздері; 3) қазіргі заманғы хореографиялық өнер педагогикасындағы, қазақстандық білім беру жүйесіндегі қазақ биінің рөлі мен орны (мамандандырылған оқу орны немесе хореография факультеті); 4) Қазақстанның жалпы ұлттық мәдениеті контекстіндегі «Қазақ биіндегі Әбіров мектебі» феноменінің маңыздылығы» (Кульбекова, 13).

Көптеген зерттеушілер Қазақстанда балеттің дамуы мен жандануының басталуы алғашқы қазақстандық кәсіби балетмейстер — Д.Әбіровтің белсенді

шығармашылық және зерттеу қызметімен байланысты кезең деп санауға болады деген ортақ пікірге келеді. Қазақстандық балет тарихындағы бұл маңызды кезең оның дамуының басталуын белгілеп қана қоймай, бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқан маңызды белгілерді де айқындады.

Бұл дамудың бірегейлігі - ол хореографиядағы дәстүрлі әдістер мен заманауи тенденциялардың тоғысында жүзеге асырылады. Қазақстандағы хореографиялық өнерді үздіксіз жетілдіру үрдісі елдің ұлттық дәстүрлері мен мәдени мұраларын сақтай отырып, оқытудың заманауи әдістері мен технологияларын біріктіруді қамтиды. «Қазіргі заманғы балет техникасының студенттері аралас оқыту (blended learning) деп аталатын мүлдем жаңа оқыту әдісімен бетпе-бет келеді» (Байят 69). Зерттеушінің айтуынша, бұл тәсіл дәстүрлі оқыту әдістерін заманауи технологиялық шешімдермен және онлайн ресурстармен біріктіруді қамтиды. Ғалым балет өнерін оқыту саласы аралас оқыту арқылы динамикалық және қолжетімді болғанын атап көрсетеді. М.Байят бұл әдіс студенттерге интернеттегі оқу материалдары мен ресурстарына қол жеткізуге мүмкіндік беретініне назар аударады, бұл оларға икемділік пен өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл жаңалық студенттерге балет техникасын тереңірек зерттеуге мүмкіндік беретінін атап өтті. Осылайша, осы зерттеудің нәтижелерімен салыстыра отырып, бүгінгі таңда балет өнерін оқыту қазіргі заманғы әдістерге, соның ішінде болашақ балет бишілерін дайындауға оң әсер ететін аралас оқытуға сүйеніп, оқытуды қол жетімді, қызықты және тиімді ететінін атап өткен жөн.

Жаңа технологиялар білім алушылар үшін қызықты және тартымды болуы мүмкін мүлдем жаңа оқыту әдістерін жасауға мүмкіндік береді. «Виртуалды және кеңейтілген әдіс балет пен

хореографияның басқа түрлеріне шығармашылық және инновациялық білім берудің бірегей мүмкіндіктерін ұсынады» (Тинг 61). Балетті оқытудағы мұндай инновациялар бұл өнердің дамуына айтарлықтай әсер етуі мүмкін, оны кең аудитория үшін қолжетімді және қызықты етеді, алайда Қазақстанда балет өнерін дамыту контекстінде оқытудың дәстүрлі құралдарын да қолдану қажет.

Бұл дамуды әлемдік тәжірибе мен және балеттік білім беру саласындағы зерттеулермен салыстыра отырып, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға, сондай-ақ Қазақстан контекстінде қандай үрдістер мен әдістерді негүрлым табысты бейімдеуге болатынын түсінуге болады. Бұл маэстро Д.Әбіровтің үлесін ескере отырып, Қазақстан Республикасында ұлттық хореография өнерінің дамуының негүрлым толық бейнесін қалыптастыруға және оның одан әрі ілгерілеуі үшін ең жақсы жолдарды айқындауға мүмкіндік береді.

Көптеген зерттеушілердің пікірін талдау және Қазақстандағы балет өнеріндегі қазіргі тенденцияларды есепке алу нәтижесінде елімізде балеттің дамуы өзекті және перспективалы бағыт болғанын және болып қала беретінін атап өткен жөн. Қазіргі заманғы оқыту әдістерін интеграциялау және заманауи технологияларды бай ұлттық дәстүрлер мен ұштастыра қолдану ерекше маңызды сәт болып табылады. Сонымен қатар, Дәурен Әбіров елдегі балет өнерінің дамуына айтарлықтай әсер еткенін және оның қосқан үлесі қазіргі заманғы жетістіктердің негізі болып табылатынын атап өткен жөн. Бұл Қазақстанның бай хореографиялық мұрасын сақтау мен берудің маңыздылығын көрсетеді.

Осылайша, әлемдік үрдістер мен балет өнері саласындағы зерттеулер аясында Қазақстан заманауи әдістерді ескере отырып және өзінің ұлттық бірегейлігін сақтай отырып, өзінің балет өнерін дамытуды жалғастыруда, бұл өнердің

өркендеуіне және әлемдік мәдени сахнаға өз үлесін қосуға мүмкіндік береді.

Нәтижелер

50 - ші жылдары Қазақ хореографиясының жандануы мен дамуына тұңғыш қазақ кәсіби балетмейстері Қазақ КСР Халық әртісі, өнертану кандидаты, хореография профессоры Дәурен Тастанбекұлы Әбіров елеулі үлес қосты. Д.Әбіров танымал классикалық биші, жан-жақты дарынды балетмейстер ғана емес, сонымен қатар білімді және мәдениетті адам болды. Оның бастапқы мақсаты халық билерін терең зерттеу ғана емес, сонымен қатар классикалық балеттер қою болды. Балетмейстер халық арасында халық би шығармашылығының үлгілерін мұқият жинап, оларға би канондарын қолдана отырып, қазақ сахналық билерін қайта жасады. Зерттеуші ұлттық сахналық би өнерін жүйелеу үшін көп жұмыс жасады. Көптеген жылдар бойы халық фольклорын терең зерттеп, қазақ сахналық би мектебін қалыптастырды.

Д.Әбіров - қазақ биін әлем халықтарының ең ірі би оқулықтарына алғаш енгізген ғалым. Д.Әбіровтің қойылымдарды барлық мазмұны мен көрермендердің қабылдауы бойынша өнердің осы түріне қойылатын заманауи талаптармен байланысты. Себебі, бұл - ұлттық ерекшелікке негізделген қойылымдар, онда қазақ халқының өмірінің кең бейнесі, оның салт-дәстүрлері көрініс тапты.

Д.Әбіров ғылыми зерттеулерінің негізгі мақсаты - ежелгі уақытта қазақтарда би өнерінің бар екендігін дәлелдеу және негіздеу, сондай-ақ кәсіби сахнада ұлттық хореографияны қалыптастыру мен дамытудың негізгі кезеңдерін анықтау, дереу шешуді талап ететін хореографияның жекелеген өзекті мәселелерін шешу қажеттілігін алға тарту. Әрине, Д.Әбіровке дейін қазақ би

өнері белгілі бір дәрежеде зерттелген. Қазақ халық сахналық биінің пайда болу және даму тарихы туралы бірнеше еңбек жазылды. Алайда, бұл жұмыстарда қазақтардың би өнері жоқ немесе бірқатар тарихи себептер бойынша ол жоғалып кетті деген пікірлер айтылды, сондықтан қазақ билерінің пайда болуы ұлттық музыкалық театрлардағы алғашқы қойылымдармен байланысты. Ал бұл билер «халықтық» болып саналды, сондықтан қазақтың ұлттық сахналық билеріне қатысты мәселелер зерттелмеген. Д.Әбіров еңбектерінде қазақ би өнері тарихының нақты бейнесі сипатталған, сонымен қатар сахналық хореографияда қазақ халық биінің пластикалық құралдарын тәжірибеде қолданудың қажеттілігі туралы мәселелердің маңыздылығы көрсетілген. Д.Әбіров өнердің осы түрінің заманауи жетістіктері мен кемшіліктерімен ұштастыра отырып, кәсіби сахнада қазақ биін қалыптастыру мен дамытудың негізгі мәселелерін қарастырды. Ол ұзақ жылғы ізденістерінің арқасында «Қазақ халық билері» (1961), (1984), «Қазақтың ұлттық хореографиясының арналары мен негізгі нұсқалары» (1992), «Қазақ биінің тарихы» (1997) атты еңбектерін жарыққа шығарды.

Д.Әбіров қазақ халық билерін Қазақстан Республиканың өңірлері бойынша орындау және тарату сипатын жіктеді (1-сурет)

Д.Әбіров ерлер биіндегі отыздан астам қозғалысты, әйелдер биіндегі жиырмадан астам қимылды зерттеп, би лексикасына енгізді. Бұл қимылдарды кәсіби хореография тұрғысынан талдай отырып, ол би өнерінің жандануына, оның ұлттық сипатын білдіруге тек нақты би қимылдарымен бидің ерекше тілі көмектеседі деген сенімге келді.

Міне, осы би қимылдарының кейбірі: «Ырғақты қадам», «Тепең жорға», «Шоқаң жорға», «Желдірме», «Ытқыма», «Айдаһарша иірілу», «Қосаяқтап жүріс», «Тебінгі»,

Сурет 1. Қазақ халық билерінің жіктелуі

«Молдас», «Сүйретпе», «Бопым-бопым», «Құстандай», «Сыпайы жүріс», «Сылаң қағу», «Беташар», «Бұраң бел», «Бүркіт қанат», «Кекіл қақпа», «Өрме», «Секеңдеу», «Өкшелеу», «Шабыс», «Шайқалмалы жүріс», «Айқастап жүріс», «Оймақ», «Сылқыма», «Шалқыма», «Шалыс», «Бүктелу», «Іліпалма».

Д.Әбіров қазақтың кең тараған билерінің панорамасын жасады («Қара жорға», «Насыбайшы», «Ортеке», «Ұтыс би», «Аю би», «Қоян-бүркіт», «Қарақұлақ», «Келіншек», «Қазқатар»). Бұл билер — ежелгі қазақ тарихы мен мәдениетінің тірі куәгерлері. Сахналық билердің қимылдарымен суреттерінің айқындығымен нақтылығына үйренген балетмейстер халық билерінің элементтері күрделі және түсініксіз болып көрінді. Олар жарқын ұлтымен, бет-әлпетімен және мазмұнымен, ал кен тартымдылығымен, қозғалыстағы орындаушылардың эмоциялары арқылы адам сезімдерін анық жеткізе білу імен ерекшеленді. Кейінірек, жинақталған тәжірибені ескере отырып, Д.Әбіров бір жерде орындалған осы қарапайым қозғалыстарды өзгертуге шешім қабылдады. Орындаушылардың кәсіби шеберлігі болмағандықтан, дене, қол және аяқ қимылдары баяу болды. Яғни, балетмейстер

бидің кеңістіктік бейнесін кеңейтті, қозғалыстарды жеделдетті, оларға кәсіби хореографиядағыдай икемділік пен тегістік берді. Балетмейстер халықтық би қимылдарын кәсіби хореография тіліне аудару сахналық билерге ұлттық талғам беретінін көрсетті. Осылайша, ол халық биінің бай қозғалыстарына және балет өнерінің кәсіби табиғатына негізделген көптеген билердің пайда болуына серпін берді. Бұл — ұлттық опералар мен кәсіби ұжымдарда, көркемөнерпаздар ансамбльдерінде қойылған билер.

«Қоштасу» — қазақ билері арасында маңызды орыналатын би жоғары оқу орындарының хореографиялық өнер факультеттерінде, хореографиялық училище де және колледждерде оқу бағдарламасына енгізілді. Д.Әбіровтың «Қоштасу» биі жастардың бойында ұлттық рухты тәрбиелеуде кен рөл атқарды. «Алтынай» биі қазақ қыздарының әсем және ырғақты дене қимылдарын көрсетеді. Бидің бірінші бөлімінде көрермен нәзік және едемі қыздардың жылдам музыканы би тілімен қалай қайталайтынына куә болады, ал екінші бөлімде бидің баяу ырғақтағы жеке және топтық орындаудағы «иілу» және «толқын» сияқты қыздардың әсем қимылдарына әкеледі. Үшінші бөлімде «айналма» ырғақты қимылдары, еңбек үрдісі кезіндегі әйелдер қимылдары — «ұршық иіру».

Д.Әбіров өзінің ерекше хореографиялық қолтаңбасын енгізген тұсы оның ерлер ғана билейтін қойылымдары. Мұнда еркін кең адым, батыр жігіттің сипатын білдіретін жеңіл әрі екпінді секірістер, үйлесімдік тән. Мысалы, Құрманғазының «Балбырауын» күйінің желісінде қойылған «Балбырауын» биінің техникасы күрделі. Ол классикалық элементтерді үйлестіру арқылы би әрекетін шебер құрастырып, бай сахналық қимылдармен әрлендірген. Ерлер би қимылдарының тереңдетілуі мен кеңейтілуі байқалатын тағы бір ерекше жігіттер биі «Сылқыма» Темірбектің «Шернияз» күйіне қойылды. Биде аты айтып тұрғандай кербез, паңдау, сылқымдау боз балалардың бейнелері әсем суреттелген. Айыр қалпақ киіп, жібек көйлекті, белдеріне қызыл белбеу байлаған «Салтанат» ансамблінің жігіттері билеп шыққанда қазақ даласын көңіл күйге бөлеген сал-серілер елестейді. Қойылым ерлер биі болғандықтан қимылдары қуатты, айқын, техникасы күрделі болып, қолдың көріністері едәуір қарапайым болғанмен өте әсем. Бұл билердің барлығын көрермендер әрқашан үлкен қошеметпен қабылдайды. «Өзінің шығармашылық еңбегінің арқасында қазақ биін оқып-үйренуде авторлық әдістемелері мамандардың арасында «Әбіров мектебі», «Әбіров әдістемесі» деген ұғымдарды қалыптастырды. Оның әдістемелік оқу бағдарламасы нақты мазмұнымен, жігіттер биін орындауда ержүректілігімен, әсем де сәнділігімен ерекшеленген болса, қыздарға лирикалық нақты қимылдар тән» (Ізім 85).

Д.Әбіровтің тағы бір көрнекті еңбегі «Балабақшаға арналған билер» жинағы би өнерін насихаттау, үйрету, жаттықтыру мақсатымен жасалған эстетикалық тәрбиенің аса қуатты құралының бірі. Бұл еңбек балабақшалардың тәрбиешілері мен үйірме жетекшілеріне таптырмайтын

көмекші құрал. Кітапқа балалардың табиғи сезімі мен қабілетіне, қабылдау мүмкіндігіне қарай іріктеліп алынған сәбилерге лайықтап қойылған халық билерімен бірге қазіргі пластикалық би ырғақтары, туысқан өзбек, ұйғыр, көршілес орыс, молдаван, беларусь халқының билері қамтылған (Абиров).

Бүгінгі таңда қазақ биі үшін балеттегі дәстүрлерге, атап айтқанда Д.Әбіров мұрасына сүйенетін және Қазақстанның хореографиялық өнеріне заманауи үрдістер мен технологияларды енгізетін жас мамандарды даярлау маңызды болып табылады. Қазіргі заманғы білім беру саласындағы, әсіресе жас бишілерді даярлаудағы негізгі мәселелердің бірі оқу үрдісін үнемі жетілдіру болып табылады. Бүгінгі таңда жас ұрпақ заманауи технологияларды белсенді қолданады және соңғы тенденцияларды қадағалайды, сондықтан өз сабақтарын өткізетін білім беру мекемелері осы үміттерге сәйкес келіі және оқытудың инновациялық әдістерін енгізуі керек.

Қазақ биін зерттеу этностың дәстүрлі мәдениетінің барлық аспектілеріне байланысты жүзеге асырылуы және кәсіби хореографиялық өнер стандарттарын сақтауы тиіс. Бұл ретте кәсіби білім беруді әлемдік және ұлттық мәдени мұра контекстінде біріктіруге мүмкіндік беретін ұлттық хореографияның бірегей ерекшеліктерімен әлеуетін ескеру маңызды.

Кәсіби бишілер арасында балет мәдениетінің әртүрлі аспектілеріне назар аудару қажет. Заманауи технологиялар заманауи балетте маңызды рөл атқарады, оқуға, шығармашылық үрдіске және қойылымдарға әсер етеді. Олар қозғалыстарды талдауға және жақсартуға жаңа мүмкіндіктер ашады, әсерлі сахналық эффекттер жасауға мүмкіндік береді, тіпті балет өнері деп санауға болатын шекараларды кеңейтеді. Технология сонымен қатар бишілер, режиссерлер және хореографтар

арасындағы байланысты жақсартуға ықпал етеді, бұл заманауи балетті динамикалық және интерактивті етеді.

Осылайша, бүгінде хореография бойынша Қазақстанда осы саланы дамыту үшін қойылымдағы стилистикалық ерекшеліктер мен үрдістерді түсіну маңызды (2-сурет).

бейнелейтін «Жастық», көрермен қауымды қанағаттандырған Д.Әбіровтің күрделі өнерді меңгеру жолындағы сүбелі еңбегі болып саналған «Эсмeральда», балаларға үлкен, қызықты сый болған, көремен жылы қабылдаған «Қарт Хоттабыч», хореографиядағы қол жеткізген жаңашыл сипаттарын тағы бір

№	Қазақстандағы балеттің даму үрдісі	Сипаттама
1	Халықаралық балет компанияларының әсері	Әлемдік балет компанияларымен және хореографтармен тәжірибе алмасу және көркемдік деңгейін көтеру үшін ынтымақтастық
2	Қазіргі заманғы балеттің дамуы	Классикалық балеттен тыс заманауи және эксперименталды қойылымдарды жасауға бағытталған
3	Дарынды жастарды қолдау	Жас балет таланттары үшін олардың дамуын қолдау мақсатында конкурстар, стипендиялармен шеберлік сыныптарын ұйымдастыру
4	Репертуарды кеңейту	Балет труппаларының жан-жақты өнер көрсетуі үшін қазақстандық және әлемдік хореографтардың шығармаларын репертуарға қосу
5	Өндірістерде технологияны қолдану	Балеттің сахналық қойылымдарында визуалды және мультимедиялық эффектілерді қосалғанда, заманауи технологияларды қолдану
6	Балет мектептері мен оқу бағдарламаларын дамыту	Балетті оқытуға арналған инфрақұрылымды жақсарту және бишілерді даярлауға арналған заманауи оқу бағдарламаларын әзірлеу

Сурет 2. Қазақстандағы балеттің даму тенденциялары
Дереккөз: автор құрастырған

Д.Әбіров заманауи және эксперименталды қойылымдарды құрудың заманауи үрдісіне сәйкес келетін заманауи қазақ балетінің дамуына белсенді ықпал етті. Оның балет саласындағы жұмысы қазақстандық балет труппаларының репертуарын заманауи және қызықты қойылымдармен байытты. Балетмейстер қазақстандық және әлемдік хореографтардың шығармаларын қоса алғанда, репертуарды кеңейтуге өз үлесін қосты, бұл балет труппаларының әр тараптандырылуына ықпал етті. Оның Н.Островскийдің «Құрыш қалай шынықты» романы бойынша түзілген, азамат соғысы жылдарындағы кеңес жастарының күресі мен өмірін

тың қойылыммен байыту мақсатында сахналанған «Махаббат туралы аңыз», шығармалық ой-қиялының жүйріктігі танылып, тағы бір белеске көтерілген шағында қойылған «Шурале», «Доктор Айболиті», «Бақыт жағалауы», «Аэлита» сияқты ірі классикалық балеттері балетмейстерге ұлттық балеттің жақсы үлгісін жасауға жол ашты. Ол мазмұнға қажетті терең сюжетті тапты, бейнеліліктің жаңа құралдарын іздестіріп, сол кездегі талапқа және жаңа мазмұнға сай шығармалар беруді қарастырды.

Театрда Д.Әбіровтің балетмейстерлік ізденістерімен ұлттық балеттер қайта қойылды. Соның бірі, «Достық жолымен» балеті, бұнда Әбіров

балетке ұлттық реңк беріп халық билерін пайдаланды. Екінші қайта қойылған «Қамбар-Назым» балеті еді. Спектакльде жақсы көркемдік нышан, ойлы балетмейстерлік ойтұжырымдар болды. Балетмейстер сюжетті өзгертіп, хореографиялық жаңа әдістерді пайдаланып, тапқырлық пен зеректік танытты. Тарихи тақырыптағы балеті «Аққұс туралы аңыз» Ғазиза Жұбанованың музыкасына қойылған үш бөлімді («Аққанат», «Хиросима», «Чайка») новелладан тұратын. Бұл балет Д.Әбіровтің осы заманғы хореография өнерінің барлық жетістіктерін меңгерген шын мәнінде кемеліне келген шебер екенін көрсетті. Балеттің либреттосы «Кеңес балеттері» атты жинаққа енгізілді.

Балетмейстердің көркемдік жағынан шұрайлысы, әдемі, әрі әсем өрнектелген, қиюы келістірілген, эстетикалық талғамы биік, өресі жоғары балетіне «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» балетін жатқызуға болады. Себебі, ұлттық балеттердің ішіндегі балетмейстердің ерекше қолтаңбалық көрсеткіші ретінде құнды еңбегі және көркемдік деңгейі биік ұлтжандылығы басым колоритті бейнені жасаған балет. «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» - романтикалық балет. Мұнда шындық, арман, махаббат негізгі тақырып болып қаланып, көрермендерге «романтикалық қиялдың» барлық ерекшеліктері мен реңтерін ұқыпты жеткізген шығарма. Балетмейстер Дәурен Әбіровтің ең басты табысы қойылымды тұрмыс-салттық дәстүрде шешпей, бейнелі би бағытында шешуге біржола бетбұрыс жасап, соны іс-жүзінде көрсетуге ұмтылған. «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» сонау 40-50 жылдарда белең алған «драмалық балет» кезеңіндегі бағыттан басты өзгешілігі сол би мұнда басты көркемдік құралған, негізгі бейнелеуші сипатқа айналады.

Д.Әбіров әрдайым жас балет таланттарын белсенді қолдап, оқытып отырды. Бұл жас бишілерге

олардың дамуын қолдау мақсатында байқаулар мен шеберлік сыныптарын ұйымдастырудың заманауи үрдісіне сәйкес келеді. Осылайша, Д.Әбіров қазіргі қазақстандық балеттің қалыптасуы мен дамуында маңызды рөл атқарды, оның қосқан үлесі елдегі балет өнерінің қазіргі тенденциялары мен жетістіктерінде сезіледі.

Д.Әбіров - қазақ би өнерінің тарихын зерттеуге үлес қосқан, өлмес рухани туындылар мен зерттеу еңбектерін қалдырған көрнекті қазақ ғалымы. Ғалымның өзі өз ізбасарларын зерттеді, игерді және басқарды, жастар буынын тәрбиелеп, өз мектебін құрды.

Д.Әбіров – білімнің энциклопедиялық бағажы болған және кез келген ұлттың биіне гжеі-тегжейлі зерделеу жағдайын жіберіп алмаған өнертанушы. Осындай қажырлы еңбектің және өз ісіне жауапкершілікпен қараудың арқасында ол қазақтың ұлттық өмірі мен тұрмысының шындығын көрсете білді, жастарға кәсіби позициядан би қойылымдары туралы үлкен білім бере алды.

Қазіргі таңда, хореография мамандарын дайындайтын оқу орындарының білім беру бағдарламаларында Д.Әбіровтің шығармашылық мұрасы жүйелі түрде енгізіліп, балетмейстердің мұрасын жан-жақты меңгерту мақсатында оқу үрдісінде балетмейстер шығармашылығы туралы арнайы курстар, семинарлар, ғылыми әдістемесі жөнінде конференциялар, Д.Әбіров билеріне Республикалық деңгейде байқаулар өткізіліп келеді. Оған дәлел, Д.Әбіровтің 2023 жылы 6 қарашада 100 жасқа толуына байланысты, 2023 жылдың 2-3 қараша аралығында Астана қаласындағы Қазақ ұлттық хореография академиясында Қазақ КСР Халық әртісі Дәурен Әбіровтің 100 жылдық мерей тойына арналған республикалық ғылыми-практикалық конференция өтті. Конференция Қазақстан мен

шет елдердің өнертанушыларын, хореографтарын және кәсіби бишілерін жинады. Конференцияға қатысушылар Дәурен Әбіров шығармашылығына байланысты өз зерттеулерімен және жарияланымдарымен бөлісіп, Д.Әбіров контекстінде ұлттық хореография әдіснамасын қарастырып, оның шығармашылық қызметінің кезеңдерін көрсетті. Сонымен қатар, мерейтой иесіне арналған бірнеше кітаптардың тұсаукесері болды. Тойған Ізім және Д.Т.Әбіровтің қызы Камила Әбіровамен бірге жазылған «Дәурен Әбіров – алғашқы Қазақстандық балетмейстер» атты альбом-кітабының, Қарлығаш Айтқалиеваның (автор) «Қазақ хореографиясының көшбасшысы Дәурен Әбіров» атты оқу құралының тұсаукесері өтті. Камила Әбірова Академия кітапханасына Дәурен Тастанбекұлының «Балабақшаларға арналған би» атты қайта басылған кітабын сыйға тартты.

Тағы бір жаңалық, аталмыш оқу орының қабырғасында конференция аясында Қаз КСР Халық әртісі Дәурен Әбіров атындағы жеке жігіттер қазақ биін орындаушылардың алғашқы республикалық байқауы өтті. 17 өңірдің атынан қатысқан 19 биші жігіт өнер көрсетіп, жеңімпаз атанды.

Сонымен, ХХ ғасырдың басындағы би өнерінің тарихы мектептер мен университеттерде Д.Әбіров ұсынған жүйе бойынша оқытылатындығы бұл жүйенің қаншалықты ғылыми негізделгенін дәлелдейді.

Негізгі тұжырымдар

Дәурен Тастанбекұлының болмысы ешкімге ұқсамайтын дара тұлға. Өнер ғұмыры мәңгілікке жол тартқан тұлға. Ол ұлттық биімізге өзіндік ой-сезім жүйесін енгізді, оны кейінгі ұрпаққа жеткізуге тырысты.

Бүгінгі қоғам құрылысының аса маңызды мәселелерін шешуде қазақ халқының өткен өнеріндегі ой-пікірлері

саласында жинақталған тәжірибелерінің, соның ішінде бүкіл сала тоқыраудың торуна шырмалып жатқанда би өнерін сақтап қалып, ұлттық би тілін енгізген Дәурен Әбіров шығармашылығының маңызы өте зор.

Дәурен Тастанбекұлы - республикадағы балет спектакльдерін сахналаған тұңғыш қазақ кәсіби балетмейстер. Оның қойған ірі-ірі классикалық, ұлттық балеттері қазақ балетінің деңгейін, даму бағытын көрсетуде көш басында тұрды.

Балетмейстерге би қимылдарын және қазақтың фольклорлық шығармаларын тиімді пайдалану көп көмегін тигізді. Бұған қоса этнографиялық мәліметтердің молдығы. Соның нәтижесінде хореограф Әбіровтің жаңадан қайта қойған «Қыз Жібек», «Біржан мен Сара» операларындағы, «Достық жолымен» балетіндегі ұлттық би көріністері, сонымен қатар, өзіндік балетмейстерге тән жеке қолтаңбалық ерекшеліктер айқын көрініс тапқан «Алтынай», «Балбырауын», «Қоштасу», «Сылқыма» сияқты би қойылымдары жұртшылықтан ұнамды бағасын алғаны белгілі. Сөйтіп, ұлттық би осылайша өрлеу жолына түсіп, берік қалыптасқан сахналық көріністерін кейінгі буын балетмейстерлер одан әрі дамыту үстінде.

Балетмейстердің талабы бойынша би үйретуші мамандардың жетіспеуіне байланысты 90-шы жылдары Қазақстанда бірталай жоғарғы оқу орындарында хореография бөлімдері ашылғаны мәлім. Ол ұзақ жылдар оқытушылық қызмет атқарып, жас ұрпақты тәрбиелеу ісіне атсалысқан ұстаз. Оқытушы-хореограф Дәурен Әбіровтің қазақ биін оқытып, үйретудің өзіндік әдіс-тәсілдерін, амал-жолдарын, жұмыс үлгілерін, бүгінгі оқу үрдісінде толығымен пайдалануға болады.

Д.Әбіров әлі де зерттей түсетін өнер иесі. Бүгін табылмай отырған көптеген классикалық балеттері, кейбір опералардағы халық билері бар деген

өнер иелерінің арасында сөз ұштығы бар. Бұл рас болып шықса ертең-ақ зерттеу объектісінің нысанасына тұрағы сөзсіз.

Дәурен Тастанбекұлы Әбіров - қазақ биін жаңа тақырыптармен, бейнелермен байытып, қазақ биінің шеңберін кеңейтті, әрі қазіргі ұлттық-сахналық бидің негіздерін дамытып, шығармашылық ізденісте болып, ұлттық хореографиялық өнердің кәсіби жанрларына көп жаңалық енгізді. Оның бишілік, балетмейстерлік, зерттеушілік мәнері бүкіл хореографтарға сабақ.

Қорытындылар

Қазақстан Республикасында балет өнерін дамытудың өзіндік бірегейлігі мен құндылығы бар. Бұл саладағы заманауи үрдістер әлемдік зерттеулер мен тәжірибелердің ықпалына байланысты, сонымен қатар Қазақстанның бай мәдени дәстүрлерімен тығыз байланысты.

Зерттеу нәтижелері еліміздегі балеттің жаңғыруы алғашқы қазақстандық кәсіби балетмейстер Д.Әбіровтен басталып, белсенді дамуын жалғастырып келе жатқанын көрсетеді. Хореографиялық мұраны сақтау және беру, сондай-ақ оқытудың заманауи әдістері мен технологияларын интеграциялау Қазақстанда балет өнерін дамытудағы табыстың негізгі факторлары болып табылады. Бұл ұлттық балеттің бірегейлігін сақтап қана қоймай, әлемдік мәдени сахнаға өз үлесін қосуға мүмкіндік береді.

Осылайша, зерттеу Қазақстанда балет өнерін дамытудың өзектілігі

мен перспективалылығын, сондай-ақ Қазақстанның хореографиялық өнерінің алғашқы мамандары, атап айтқанда Д.Әбіров бастаған жұмысты сақтау мен жалғастырудың маңыздылығын растайды.

Бұл зерттеуде қазақ хореографы, Қазақ КСР Халық әртісі, өнертану кандидаты Д.Әбіровтің бишілік, балетмейстерлік және зерттеушілік еңбектері талданды.

Зерттеу барысында Д.Әбіров мұрасы, оның ішінде Қазақстан Республикасының әр түрлі аймақтарымен байланысты билер топтамасы және өзіне тән хореографиялық қимылдары талданды.

Талдау сонымен қатар, Қазақстандағы заманауи хореографиялық қойылымдардың стилистикалық ерекшеліктерін, оның ішінде ұлттық дәстүрлердің әсерін, қазіргі заманғы хореографиялық үрдістердің көрінісін және осы өнердің басқа өнер түрлерімен байланысын қамтыды. Зерттеу сонымен қатар хореография саласындағы жас таланттарды даярлау үшін білім беру үрдісінде заманауи технологияларды пайдалану әлеуетін ескере отырып, қазақ балетіндегі заманауи үрдістерді талдау мен жүйелеуді қамтыды.

Болашақ зерттеушілер Д.Әбіровтің шығармашылық мұрасын, оның хореографиялық қойылымдарын, ұлттық дәстүрлердің әсерін және балет өнеріндегі стилін зерттеуге ерекше назар аудары алады. Д.Әбіров жасаған хореография мен спектакльдерге Қазақстанның ұлттық мәдениетінің қандай элементтері енгізілгенін зерттеу маңызды аспектілердің бірі болуы мүмкін.

Дереккөздер тізімі

Абиров, Даурен. *Балабақшаға арналған билер*. Алматы, «Рауан», 1996.

Жумасеитова, Гульнар, және басқалар. «Казахстанский балет в ретроспективе поиска национальной самоидентификации». *Keruen Scientific journal*, №75(2), 2022, 262–271 бб. <https://keruenjournal.kz/main/article/view/159/177> Қарастырылған мерзімі 25 қыркүйек 2023.

Захаров, Ростислав. *Сочинение танца*. Москва, «Искусство», 1989.

Кусанова, Анипа. "Жанровые и стилистические особенности режиссуры Театра «АстанаБалет»: теоретические концепты и практические решения", 2021. Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, диссертациялық жұмыс. 54 б.

Кульбекова, Айгуль. «Методологическая и созидательная концепция обучения национальному танцу Даурена Абирова». *Көпмәдениетті қоғамдағы өнертану: дәстүр мен жаңашылдық*, халықаралық ғылыми-практикалық online - конференция материалдары. 10-11 желтоқсан 2020, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, 2020, 13–21 бб.

Қышқашбаев, Тілеуғали, және басқалар. *Қазақстан хореографиясының тарихы*. Алматы, «ИздатМаркет», 2005.

Мелисова, Диана. «Д.Т.Әбіров билерінің қазақ би мұрасы сабағында оқытылуы». *ҚР Халық әртісі Даурен Әбіровтің 100 жылдық мерейтойына* арналған I Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның баяндамалар жинағы. 3 қараша 2023, Қазақ ұлттық хореография академиясы, Астана, ҚазҰлтХА, 2023, 39–45 бб.

Молдалим, Тогжан. «Педагогические приемы А.А.Тати (на примере среднеспециальных хореографических учреждений)». *Scientific journal*, №1(14), с.54–61. <https://artsacademy.kz/assets/images/journal-numbers/2020/1/4-moldalim.pdf> Қарастырылған мерзімі 2 қазан 2023.

Шомаева, Дилара. «Авторский стиль хореографа Айгуль Тати в театре Астана Балет». *Қазақстанның хореография өнері және кәсіптік білім: дәстүрлері, жаңашылдықтары, болашағы*, халықаралық ғылыми конференция материалдары. 1-2 сәуір 2020, Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, 2020, 122–127 б. <https://kaznai.kz/wp-content/uploads/2021/09/06-1.pdf#page=121> Қарастырылған мерзімі 2 қазан 2023.

Ізім, Тойган, және Айгуль Кульбекова. *Қазақ биін оқытудың теориясы мен әдістемесі*. Алматы, Эверо, 2015.

Ізім, Тойған, және Қайыр Жәнібек. «Дәурен Әбіровтің ұлттық хореография өнеріндегі өзіндік орны мен көркем-эстетикалық феномені». *Көпмәдениетті қоғамдағы өнертану: дәстүр мен жаңашылдық*, халықаралық ғылыми-практикалық online - конференция материалдары. 10-11 желтоқсан 2020, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, ҚазҰлтҚызПУ, 2020, 8–16 бб.

Clements, Lucie, and Sanna Nordin-Bates. «Inspired or inhibited? Choreographers' views on how classical ballet training shaped their creativity». *Journal of Dance Education*, №22(1), 2022. pp. 12–23. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15290824.2020.1744154> Қарастырылған мерзімі 7 қазан 2023.

Beasley, Belle. Trends: Contemporary encounters. *Dance Australia*, Issue: 240, 2023, pp. 24–33. <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/informit.247527669411370> Қарастырылған мерзімі 7 қазан 2023.

Clammer, John. Art, culture and international development: Humanizing social transformation. London & NY: Routledge. 2014. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=e1FWBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=l8ZIG5b11o&sig=GrW6z0gLizzP93l5l6kpq3ZEUmU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Қарастырылған мерзімі 7 қазан 2023.

Manal, Bayyat. Blended learning: a new approach to teach ballet technique for undergraduate students. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 2020, 21(2), p.69–86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojde/issue/53991/727979> Қарастырылған мерзімі 8 қазан 2023.

Yi-Wen, Tind, et al. "The Transformation and Application of Virtual and Reality in Creative Teaching: A New Interpretation of the Triadic Ballet." *Education Sciences*, 2023, 13 (1), p. 61–72. <https://www.mdpi.com/2227-7102/13/1/61> Қарастырылған мерзімі 10 қазан 2023.

References

Abirov, Dauren. *Balabaқshafa arnalған biler [Dances for kindergarten.]* Almaty, "Rauan", 1996. (In Kazakh)

Zhumaseitova, Gulnar, i dr. «Kazakhstanskiy balet v retrospektive poiska natsionalnoy samoidentifikatsii» ["Kazakhstan Ballet in retrospect to national self-confidence".] *Keruen Scientific journal*, №75(2), 2022, p.262. <https://keruenjournal.kz/main/article/view/159/177> Accessed 7 September 2023. (In Russian)

Zakharov, Rostislav. *Sochineniye tantsa [Composing a dance.]* Moscow, Iskusstvo, 1989. (In Russian)

Kusanova, Anipa. «Zhanrovyye i stilisticheskiye osobennosti rezhissury Teatra «Astana Balet»: teoreticheskiye kontsepty i prakticheskiye resheniya» ["Genre and stylistic features of the theater "Astana Balet": theoretical concepts and practical solutions."] 2021, T. K. Zhurgenov KazNAI, dissertation thesis, p. 54. (In Russian)

Kulbekova, Aigul. «Metodologicheskaya i sozidatel'naya kontseptsiya obucheniya natsionalnomu tantsu Daurena Abirova» ["Methodological and creative concept of teaching national dance by Dauren Abirov".] *Art in a multicultural society: traditions and innovations*, materials of the international scientific and practical online conference, December 10-11, 2020, KazZhenPU, Almaty, 2020, pp. 13–21. (In Russian)

Kyshқashbayev, Tileufali, zhәне baskalar. *Қазақстан khoreografiyasynyң tarikhyy [History of choreography in Kazakhstan.]* Almaty, "Izdatmarket", 2005. (In Kazakh)

Melisova, Diana. "Teaching D. T. Abirov dances in the lesson of Kazakh dance heritage". Collection of reports of the I Republican scientific and practical conference dedicated to the 100th anniversary of the people's artist of the Republic of Kazakhstan Dauren Abirov. November 3, 2023, Kazakh National Academy of choreography, Astana, Kazntu, 2023, pp.39–45. (In Russian)

Moldalim, Togzhan. "Pedagogical techniques of A.A.Tati (on the example of medium-specialized choreographic institutions)". *Scientific journal*, №1(14), pp. 54–61. <https://artsacademy.kz/assets/images/journal-numbers/2020/1/4-moldalim.pdf> Accessed 2 October 2023.

Shomaeva, Dilara. «Avtorskiy stil khoreografa Ayygul Tati v teatre Astana BaleT» ["Author's style choreographer Aigul Tati in the theater Astana Ballet".] *Choreographic art and professional education of Kazakhstan: traditions, innovations, prospects*, materials of the international scientific conference, April 1–2, Almaty, 2020, c. 122–127. (In Russian)

Izim, Toygan, zhәне Ayygul Kulbekova. *Қазақ биін оқутудың teoriyasyy men әdistemesi [Theory and methods of teaching Kazakh dance.]* Almaty, Evero, 2015. (In Kazakh)

Izim, Toyған, және Қайыр Zhəribek. «Dəuren Əbirovtiң Ұлттық khoreografiya өnerindegi өзindik орны мен көркem-estetikalық fenomeni» ["The original place and artistic and aesthetic phenomenon of Dauren Abirov in the art of national choreography".] *Art history in a multicultural society: traditions and innovations*, materials of the international scientific and practical online conference. December 10-11, 2020, Almaty, KazNatsZhenPU, 2020, pp. 8–16.

Clements, Lucie, and Sanna Nordin-Bates. «Inspired or inhibited? Choreographers' views on how classical ballet training shaped their creativity». *Journal of Dance Education*, №22(1), 2022. pp.12. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15290824.2020.1744154>. Accessed 7 October 2023.

Beasley, Belle. "Trends: Contemporary encounters." *Dance Australia*, Issue:240, 2023, pp. 24. <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/informit.247527669411370>. Accessed 7 October 2023.

Clammer, John. *Art, culture and international development: Humanizing social transformation*. London & NY: Routledge. 2014. pp. 6. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=e1FWBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=l8ZIG5b11o&sig=GrW6z0gLizpP93l5l6kpq3ZEUmU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Accessed 7 October 2023. (In Russian)

Manal, Bayyat. Blended learning: a new approach to teach ballet technique for undergraduate students. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 2020, 21(2), p.69-86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojde/issue/53991/727979>. Accessed 8 October 2023.

Yi-Wen, Tind, et al. The Transformation and Application of Virtual and Reality in Creative Teaching: A New Interpretation of the Triadic Ballet. *Education Sciences*, 2023, 13(1), p.61–72. <https://www.mdpi.com/2227-7102/13/1/61>. Accessed 10 October 2023.

Карлыгаш Айткалиева

Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова
(Уральск, Казахстан)

ХОРЕОГРАФИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ДАУРЕНА АБИРОВА: УНИКАЛЬНОСТЬ И МНОГОГРАННОСТЬ

Аннотация. Актуальность исследования балетмейстерской и исследовательской деятельности Даурена Тастанбековича Абирова заключается в том, что его труды оказывают значительное влияние на развитие искусства и культуры Казахстана. Даурен Абиров – выдающаяся личность в области балета и хореографии, его вклад в развитие национальной и мировой хореографии заслуживает внимания и изучения.

Основной целью статьи является исследование выдающегося вклада Даурена Абирова в развитие казахского танцевального искусства. В данной работе были использованы различные методы исследований: аналитический метод, синтез, обобщение. В результате данного исследования была разносторонне освещена творческая деятельность народного артиста Республики Казахстан, кандидата искусствоведения Даурена Абирова. Детально изучена его ключевая роль, как первого казахского балетмейстера, получившего профессиональное образование, и ученого, занимавшегося исследованиями национального танца.

В ходе исследования рассмотрены направления творческого наследия Даурена Абирова, включая систему классификации танцев, связанных с различными регионами страны, и традиционные хореографические движения. В результате работы были изучены особенности стилистики современных хореографических постановок в Казахстане, что включают в себя влияние национальных традиций, отражение современных тенденций в хореографии и взаимосвязь с другими видами искусства. Также проведен анализ и систематизация тенденций казахского балета, с учетом потенциала использования современных инновационных технологий для организации образовательного процесса молодых хореографов.

Результаты исследования могут быть использованы профессиональными хореографами и будущими исследователями, занимающимися творческим наследием Даурена Абирова и балетным искусством Казахстана, поскольку могут способствовать углубленному пониманию истории и современных культурных аспектов балета в контексте формирования Нового Казахстана, что, в свою очередь, может способствовать увеличению интереса к балету и обогащению культурной осведомленности.

Ключевые слова: национальная хореография, балет, балетмейстер, репертуар, сцена, танец, театр, либретто, музыка, эпическое наследие, интерпретация, композиция, костюм.

Благодарности: Авторы выражают благодарность редакции «Central Asian Journal of Art Studies», а также анонимным рецензентам за внимание и интерес к исследованию, а также за помощь в подготовке статьи к публикации.

Для цитирования: Айткалиева, Карлгаш. «Хореографическое наследие Даурена Абирова: уникальность и многогранность». *Central Asian Journal of Art Studies*, т. 9, №1, 2024, с. 102–121, DOI: 10.47940/cajas.v9i1.848

Автор прочитала и одобрила окончательный вариант рукописи и заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Aitkalieva Karlygash

Makhambet Utemisov West Kazakhstan State University
(Uralsk, Kazakhstan)

DAUREN ABIROV'S CHOREOGRAPHIC LEGACY: UNIQUENESS AND VERSATILITY

Annotation. The relevance of the study of choreography and research activities of Dauren Tastanbekovich Abirova lies in the fact that his works have a significant impact on the development of art and culture in Kazakhstan. Dauren Abirov is an outstanding personality in the field of ballet and choreography, his contribution to the development of national and world choreography deserves attention and study.

The main purpose of the article is to study the outstanding contribution of Dauren Abirov to the development of Kazakh dance art. In this work, various research methods were used: analytical method, synthesis, generalization. As a result of this research, the creative activity of the People's Artist of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Art Criticism Dauren Abirov was comprehensively covered. His key role as the first Kazakh choreographer to receive a professional education and a scientist engaged in research on national dance has been studied in detail.

The research examines the directions of Dauren Abirov's creative heritage, including the grouping of dances associated with various regions of the country and traditional choreographic movements. As a result of the work, the peculiarities of the stylistics of modern choreographic productions in Kazakhstan were studied, which include the influence of national traditions, the reflection of modern trends in choreography and the relationship with other types of art. The analysis and systematization of trends in Kazakh ballet, taking into account the potential of using modern innovative technologies to organize the educational process of young choreographers, is also carried out.

The results of the study can be used by professional choreographers and future researchers dealing with the creative legacy of Dauren Abirov and the ballet art of Kazakhstan, as they can contribute to an in-depth understanding of the history and modern cultural aspects of ballet in the context of the formation of a New Kazakhstan, which, in turn, can increase interest in ballet and enrich cultural awareness.

Key words: national choreography, ballet, choreographer, repertoire, stage, dance, theater, libretto, music, epic heritage, interpretation, composition, costume.

Acknowledgments: The authors express their gratitude to anonymous reviewers for their attention and interest to the study, and for the help in preparing the article for publication.

Cite: Aitkalieva, Kargash. "Dauren Abirov's choreographic legacy: uniqueness and versatility". *Central Asian Journal of Art Studies*, vol. 9, no. 1, 2024, pp.102–121. DOI:10.47940/cajas.v9i1.848

The author has read and approved the final version of the manuscript and declare no conflicts of interests.

Автор туралы мәлімет:

Айткалиева Қарлығаш Даирғалиевна – өнертану кандидаты, Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті режиссура, хореография және мәдени-тынығу жұмысы білім беру бағдарламаларының жетекшісі (Орал, Қазақстан)

Сведения об авторе:

Айткалиева Қарлығаш Даирғалиевна – кандидат искусствоведения, руководитель образовательных программ по режиссуре, хореографии и культурно-досуговой работе Западно-Казахстанского университета имени Махамбета Утемисова (Уральск, Казахстан)

Information about the author:

Aitkalieva Karlygash Dairgalievna – candidate of Art History, Head of educational programs in directing, choreography and cultural and leisure work at Makhambet Utemisov West Kazakhstan State University (Uralsk, Kazakhstan)

ORCID ID: 0009-0004-6346-9786

E-mail: aitkalieva_kd@mail.ru